

»Navn på deres arbejde«

– de glemte kvinder i folkehøjskolen

Af Inger Hartby

»Nu har der nok ikke eksisteret et mere patriarkalsk og mandschauvinistisk miljø end den gamle højskoleverdens, baseret som det var på nordisk mytologi og kristendom, så hvis bogen var skrevet i 1879, kunne man forstå det – men i 1979!!! – der er både stemmeret og fri abort til forskel, og vi har ligestillingsråd og m/k-dit og dat, og alligevel kan højskolens kvinder ikke få et ordentligt eftermæle«.

Sådan skrev Dagny Trier Hansen Riis (1), en kvinde med dybe slægtsrødder i den danske folkehøjskole, da »Det danske selskab for oplysning om Danmark og kulturelt samvirke med andre nationer« i 1979 genudgav højskolelærer Thomas Rørdams bog om de danske folkehøjskoler i en *revideret* udgave. Andre kvinder med tilknytning til højskolen hævdede også, at der aldrig var blevet »sat navn på deres arbejde« (2). Også nutidens højskolekvinder har i Højskolebladet (3) og på møder påpeget, at de ikke har fået den omtale og anerkendelse for deres indsats, som de følte, de fortjente. Højskolens mandlige medarbejdere derimod blev kendt og berømmet for deres undervisning og foredrag både hjemme på deres egen højskole og ude i landet. De lod tilhørerne føle historiens vingesus og gav dem det levende ord udtrykt på »hjertesproget«.

Den danske folkehøjskole havde hurtigt fået succes efter oprettelsen af de første skoler i midten af 1800-tallet (4), men den fik det ikke alene på grund af mændenes åndrigheid. Succes'en hvilede også i høj grad på det almindelige hverdagsliv rundt om på højskolerne, hvor samværet mellem forstandere, elever, lærere og medhjælpere foregik i en atmosfære af hjertelighed og nærhed, som man gerne ville skulle ligne det, man ideelt set fandt i et privat hjem. Denne ramme om skolelivet og dets trygge miljø blev skabt af højskolens kvinder. De var som oftest hustruer til højskoleforstandere eller bundet til dem med slægtsbånd som deres mødre, søstre eller døtre. Disse kvinder havde ansvaret for, at højskolernes store hushold var velfungerende. De var »mødre« for eleverne, de fik egne børn – ofte mange – de købte ind,

lavede mad, gjorde rent, passede have og underviste – hvis der var tid. De læste højt om aftenen i samlingsstuerne, de var sygeplejere, og de ofrede deres privatliv for elevernes og skolernes bedste. Kvindernes mænd var kendte, omtalte, feterede i deres egen samtid og fik et eftermæle, der lever endnu i vor tid. Men deres koner, hvem husker dem? Hvilke højskolekvinder står i dag lige så lysende klart i den historiske erindring som f.eks. højskoleforstanderen Ernst Trier (Vallekilde), Ludvig Schröder (Askov) eller Holger Begtrup (Frederiksborg) og alle de andre, der fulgte efter dem som forstandere langt ind i 1900-tallet? – Nåh, jo, der var vist nogle gymnastik- og håndarbejds lærerinder på højskolerne. Men hvad var det nu, de hed? Hvad var det egentlig, de lavede ud over at gøre gymnastik og brodere sofa-puder? På højskolerne var der jo også en madmor – hun blev kaldt højskole-mor. Men hvem var hun egentlig?

Søg – og find?

Lad det være sagt med det samme. Trods deres aktive liv er højskolens kvinder mere eller mindre fraværende i den historiske erindring. En erindring, som man kunne formode at finde bevaret i litteraturen. Der er skrevet meget om og af højskolens mænd. De har fået solid omtale, og erindringer om deres arbejde fylder meget på bibliotekernes hylder, men der er kun få bøger om og af kvinderne om deres eget liv og virke i højskolen. Blandt de relativt få kvindelige forfattere kan dog nævnes Astrid Hostrup, der udgav to bind erindringer fra sit og hendes mands, Helge Hostrups, liv: »Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord« (1950, 1953). Før disse to udgivelser kom der i 1924 »Træk fra et langt liv«, skrevet af Jutta Bojsen-Møller. En vægtig og meget informativ bog skrevet af en begavet præstekone og højskolemor, som engageret deltog i mange af samtidens store spørgsmål, bl.a. kvindesagen. Men også her får man en masse at vide om mændene og meget lidt om kvinderne selv.

Ligesom der ikke findes megen litteratur om højskolekvindernes arbejde og livsvilkår, er der heller ikke tidligere foretaget forskning inden for dette emne hverken af etnologer eller historikere. Fra 1980'erne findes der en del undersøgelser omhandlende de kvindelige højskoleelever (5), men altså ikke om kvinder med ledelses- eller undervisningsansvar i højskolen bortset fra, at der i 1983 blev indgivet et historisk speciale til Københavns Universitet – skrevet af Pernille Kylling under titlen: »Piger kommer på højskole og kvinder holder højskole«. Heri studeres tiden 1870 til 1915, og undersøgelsen drejer sig om »højskolesocialiseringen af piger samt en belysning af to kvindelige højskoleforstandere og deres højskolevirksomhed« (6).

Mellem vilje og vilkår

Da højskoletanken i 1800-tallet skulle udmøntes i praksis, påtog mændene sig undervisningen af højskoleeleverne, mens de fik deres hustruer, mødre, søstre og døtre til at stå for det praktiske arbejde med at få højskolens hverdagsliv til at fungere fra kælder til kvist. Indimellem fik kvinderne i ledige stunder lejlighed til at undervise i kvindespecifikke fag som f.eks. håndarbejde, pige-gymnastik eller sundhedslære. Hvis kvinderne også kunne afse tid til en gang imellem at holde et foredrag, talte de ofte ud fra hverdagslivets små detaljer, mens mændene altid opridsede linierne i »den store historie« (7). »Højskolemoderen spillede en betydelig rolle, men »ånden« kom kun over hendes mand«, skrev Elin Appel, der selv var født i en kendt højskoleslægt, skarpt i sin bog »Kvindens genmæle« (8).

En højskolemor blev »kreeret« og »sat på den plads«, når hun giftede sig med en højskoleforstander. Højskolemoderen Nanna Kristensen-Randers (9), Ollerup Højskole, skrev i en artikel »Kvinden på Højskole« i Højskolebladet 1907 om forstanderhustruens rolle som højskolemor, at: »Det er jo lettere for den, der har valgt den stilling, end for den, der som sin mands hustru bliver sat på den plads«. Allerede før den første højskoles oprettelse havde man(d) installeret den gifte kvinde som hustru, mor og husmor med alle de forpligtelser og forventninger til hende, det indebar på den tid. Hun skulle være det kærlige, omsorgsfulde omdrejningspunkt og den faste kerne i mandens og børnenes liv. Nu blev den kvinde, der var gift med en højskoleforstander – med de kulturelt betingede installationer, hun allerede havde, fordi hun var en gift kone – pålagt forpligtelser som mor og husmor for en hel skole, dvs. dens lærere, praktiske medhjælpere og elever, mens hun naturligvis stadig udfyldte sin plads i ægteskab og biologisk moderskab. Der skete således en betydelig udvidelse både af hendes fysiske arbejdsområder og i de forventninger, der stilledes til hendes psykiske kræfter som kærlig, omsorgsfuld »mor« for en meget større personkreds end den, der normalt fandtes inden for den biologiske families rammer. Både mænd og kvinder fik således deres egen indiskutable plads i den tidlige folkehøjskole, og da man nåede ind i første halvdel af 1900-tallet, var højskolefolkene vokset op med ideologien, var blevet socialiseret ind i den, og de skolede som en selvfølge også andre til de holdninger og normer, de selv havde. Tilsyneladende stillede de ikke mange spørgsmål til deres kulturelle tilhørsforhold og dets indhold. Det var blevet noget selvfølgeligt. Tværtimod fremhævede og prioriterede de højskolens idégrundlag for hinanden og for andre, der stod uden for højskolens felt.

I ældre tid fandt mange af kvinderne deres identitet i at være hustru og højskolemor. Men nogle kvinder protesterede dog. Enkelte allerede i den

tidlige ungdom, hvis de i forvejen kendte vilkårene fra deres mødre. Således også den tidligere nævnte Dagny Trier Hansen Riis. Hun var opvokset på Vallekilde Højskole og sagde i et foredrag (1990), at under hendes opvækst var devisen: *»I begyndelsen var Grundtvig – og så kom oldefar – og så kom verden i øvrigt, og det ville sige Vallekilde Højskole for mit vedkommende«*. I barndommen sagde de voksne altid til Dagny: *»Nå, du skal selvfølgelig være gymnastik- eller håndarbejds lærerinde, når du bliver stor,«* – men hun var selv tidligt helt sikker på, at *det* skulle hun i hvert fald ikke. Hun følte, at hun slet ikke passede ind i den ramme og kunne absolut ikke se sig selv som højskolelærer (interview 2001). Gymnastik og/eller håndarbejde – det var ellers idealet for piger i højskoleverdenen – og så helst også et giftermål med en mand, der havde samme kulturelle og religiøse tilhørsforhold (grundtvigianismen) som bruden. Pigeopdragelsens mål var ifølge Dagny, at man skulle lære at leve op til at være både Rachel fra Det gamle Testamente og Helga den Fagre fra de islandske sagaer. Grundtanken var, at døtre skulle adlyde deres fædre, og gifte koner skulle være deres mænd tro til døden. Fædrene satte reglerne, og på Vallekilde Højskole var det Ernst Triers normer fra 1800-tallet, der blev holdt i hævd i generationerne efter ham. Da Dagny var 16 år, fik hun af forældrene lov at tage præliminær- og senere studentereksamen, fordi hun, som hun har udtalt, *»ikke kunne klare mere højskole«*, og fordi hun ville uden for murene og tage det, hun kaldte en fornuftig uddannelse. Hun følte, hun kun havde fået sine skolekunderskab-er drypvis, fordi hun skiftede mellem undervisning i hjemmet, i friskolen og gennem højskoleophold.

Også mange af de kvinder, der lever i højskoleverdenen i dag, har et problem med den holdning, at en kvinde gift med en højskoleforstander pr. automatik bliver højskolemor – nogle af dem er endda *»rendt af pladsen«*. Deres problem opstår, når de lever som *»halvdelen«* i et højskoleforstander- eller lærerpar. De opfattes ofte i deres nære omverden inden for højskolemiljøet som forstanderfruen eller lærerkonen – altså som et appendix til ægtemanden og hans stilling – og ikke som et individ, der vurderes ud fra egne kvalifikationer og egen indsats. Dette forhold har sin årsag i en indforståethed i højskolekulturen. En indforståethed, som tilsyneladende ikke findes i en ydre omverden, der ikke har speciel tilknytning til højskolemiljøet. Faktum er, at kvinderne føler sig i klemme, hvis de arbejder i lærer- eller medforstanderstillinger, fordi de bl.a. ikke opfattes af højskolens andre ansatte som *»rigtig«* kollega eller *»rigtig«* forstander. Kvinderne har selv kaldt det *»ægtefælleproblematikken«* og påpeget, at der ligger en konflikt i at dele lærerværelse med kollegerne om dagen og seng med forstanderen om natten. *»ægtefælleproblematikken«* og bl.a. dens krav om dobbeltarbejde på hjemmefronten eksisterer naturligvis også for andre kvinder, der er

gift med mænd, som arbejder for en bestemt persongruppe. F.eks. oplever præstekoner også krav om repræsentative pligter over for deres præstemandes sognebørn, og efterskolelederes koner forventes at stå til rådighed for eleverne og ved skolens sociale arrangementer.

Højskolekvindernes personlige problem har de selv taget op på flere møder og konferencer, hvor de har diskuteret deres situation generelt og individuelt. Her er det fremgået, at »ægtefælleproblematikken« eksisterer for praktisk talt alle kvinderne, men naturligvis ikke i lige høj grad. Problemet føles for nogle kun som en svag irritation over ikke at blive hørt lige så meget som kolleger, mens andre har oplevet at blive udelukket fra lærermøder med den begrundelse, at man ikke vil have en lærer, som også er forstanderens kone, med til interne møder, hvor man skal drøfte ledelsesprincipper og skolens administration. Begrundelsen for udelukkelse fra lærermøder er, »at hun nok går hjem og sladrer til manden«, dvs. til forstanderen. Ligeledes er der eksempler på, at forstanderhustruer, der også er lærere på mandens skole, får færre undervisningstimer end andre lærere, selv om de er højt kvalificeret til at påtage sig undervisning i bestemte fag. De må vige for andre lærere med den begrundelse, at »hun trænger ikke så meget til lønnen, for hun er jo gift med forstanderen, som har en kæmpeløn« (10). Mange højskolekvinder føler det også som et problem, at de stadig som i tidligere hjemmearbejdende højskolemødres tid må tage sig af trivselsområderne på skolerne, selv om de har et lærerjob eller endda et fuldtidsarbejde uden for højskolen og et privat hjem og egne børn at passe. De forventes at stå til rådighed som den, der arrangerer kaffeborde ved møder, er til stede ved elevernes hyggestunder og fester, deltager i pasning af syge elever og altid lader deres dør stå åben for elever eller lærere, der lige falder ind.

Det er sjovt at skure gulv

Højskolerne rundt om i Danmark havde (og har for så vidt stadig) til huse i store, gamle borglignende bygninger, men efterhånden blev mange af de gamle højskoler godt nedslidte. Naturligt nok, for huser man mange ungdommelige beboere – ofte over hundrede ad gangen – slider det på bygninger og inventar. Mange højskolars økonomi var desuden meget stram, og der var sjældent penge til vedligeholdelse. Midt i 1900-tallet var mange højskoler umoderne indrettet og nedslidte og trængte til renovering.

Et grelt eksempel på, hvordan sådan en nedslidt højskole var at overtage for en ung, nybagt højskolemor ses af følgende beretning om Vinding Højskole ved Vejle. Her blev Aase Andreasen (11) og hendes mand forstanderpar i 1949. Vinding Højskole var nedslidt og forgældet, da Aase og hendes

mand blev ledere. De gik ind til hårdt arbejde på en forsømt, gammeldags indrettet skole, der selv efter tidens standard var totalt umoderne. Køkkenet havde komfur til kulfyring, udslagsvaske af træ, og der var rotter. Det er et næsten rystende tidsbillede på de gammeldags højskolers faciliteter og indretning, når Aase i et interview 2001 fortæller om skolens indretning, standard og det praktiske arbejde i de første år af hendes tilværelse som højskolemor på Vinding:

»Skolen var ikke vedligeholdet, men utrolig dårlig efter krigen, som mange andre af den slags skoler. F.eks. køkkenet, som sammen med spisesalen, der ligesom forstanderlejligheden var i hovedbygningen. Det havde et kæmpe indfyngskomfur til kul. Der var to ovne, hvor der var revner i. Hver fredag skulle det fejes for kulstøv. Den slags arbejder var højskolemoderens, dvs. mit: Kl. 5 om morgenen – feje ovne og indfyng, vaske hjørner og kroge, jeg blev selv kulsort – og så op i bad, når pigerne kom. Det var også tit svært for pigerne at fyre med kul. Og gryderne – store, tunge jerngryder, de var sodede og svære at flytte. På hver side af komfuret stod en gruekedel – den ene brugtes af og til til kogning af vand til opvask og lignende, den anden var der en kobberindsats til, så at havregrød til morgenmad og middagsretterne kunne koges i vandbad; det var en god idé, fordi komfuret var svært

Vinding Højskole. Interiør fra det gamle køkken fotograferet 1948. På komfuret de store, tunge gryder og ved siden af gruekedlen, som benyttedes til kogning af vand eller madlavning i vandbad. Foto i privateje.

at koge og lignende på: Det brændte på! I de gruekedler var der en lille indfyringslåge forneden til træ eller kul. Køkkenvasken var dobbelt og af egetræ, der pga. vand selvfølgelig var sort. I den skyllede vi opvasken af og bagefter vaskede den op. Når man havde øvelsen i den form for opvask, kunne det gå utrolig hurtigt at vaske op efter 80 personer, som vi ofte var om vinteren. Jeg var den, der gik foran med min opvaskeøvelse – pigerne lærte det efterhånden som de havde været der en tid. Der var en lille udbygning på køkkenet. Her var også en trævask og en pumpe – ellers var der vandhane med varmt og koldt vand. Ved at åbne køkkenbordet, kunne vi komme ad en trappe ned i kælderens, hvor der var to kæmpe saltkar og hvor brød, pålæg, mad osv. blev opbevaret – det var desværre sådan, at fyrrkælderen var lige ved siden af; varmerørene gik igennem – i dag begriber jeg ikke, vi kunne klare det på den måde i de første 10 år, vi var der. Ingen køleskab, men efter nogle år dog en fryseboks omme i byens frysehus.

Vi havde grøntsagerne i haven; haven som min mand og jeg plus pigerne passede. Nogle grøntsager som kål og andre grove sager blev dog dyrket ovre på gården, så de to ansatte karle derovre passede dem. Så skulle vi bare hente det. Det var også konens arbejde, noget jeg dengang – og stadig – syntes var det mest uretfærdige overfor mig selv. Det var strengt – især om vinteren – og hvorfor kunne de to karle ikke gøre det? Suk, suk – min mand ville eller turde ikke bede dem om det. Det var – er – et stort arbejde at ordne grøntsager, der kommer lige fra haven; men vi havde kartoffelskræller – elektrisk!

Der var rotter på skolen – især i køkkenet. Når vi om aftenen ved aftenkaffetid skulle ud og ordne kaffe til eleverne, måtte vi banke hårdt på døren for at være sikre på, at rotterne ikke løb os om benene. Og hver morgen var der en sti tværs over køkkengulvet, hvis der blot havde været en antydning af et eller andet i skraldespanden. Vi fik dem efter ret dramatiske »krige« med koste, værktøj osv. udryddet. Undertiden kom de ind i spisesalen og for rundt og væltede blomster, gnavede i døre og lignende.

Storvask var et stort nummer: Vi vaskede i et lille vaskehus tværs over gården. Her stod en meget stor tromlevaskemaskine, hvor der også skulle fyres under – med træ. Da vi midt i 1950 fik flaskegas, fik vi flaskegas under den og to gasapparater i køkkenet. Storvasken stod jeg for. Det begyndte kl. 4 om morgenen. Sommetider var jeg ganske bange for at gå i mørket over gården om vinteren. Vi vaskede ca. hver 3. uge. Det gjaldt de to karles sengetøj og håndklæder, alle tre pigers tøj – sengetøj og personligt tøj og vores eget og eventuelt gæstesengetøj. Jeg satte i blød eftermiddagen før og gik så i gang med at tænde op og hive tøjet op af iblødsætningskarrene, så i maskinen, vaske, koge, skiftes osv. Kl. 7 var selve vasken færdig, og jeg kunne gå op og blive ordnet, få børnene ordnet og over til morgenmad og mor-

gensang kl. 7,30. Pigerne kom senere og skyllede tøjet, og fik det gennem vridemaskinen, og jeg sørgede så for ophængning ude eller inde. Vi havde en gammel centrifuge, som for øvrigt var en dejlig lettelse, når tøjet skulle fra iblødsætning og kogning. Alle gulve på skolen var af træ. Enkelte var bonede. Jeg hader bonede gulve! Det var et kæmpearbejde at holde dem pæne. De øvrige gulve var ferniserede – f.eks. alle elevværelser, gange, gymnastiksal osv. Da vi overtog skolen til april 1949, var det hovedrengøringen, vi skulle i gang med – det hørte i mange år fast til april måned, og alt skulle endevendes. Det var tre søde og dygtige piger på ca. 20 år, jeg overtog. Vi lavede plan for rengøringen. En af dem skulle blive i køkkenet og tage sig af det daglige med mad osv. Der var ikke elever – kun gårdens to karle, et par unge mænd, der boede fast på skolen, og så pigerne og os på skolens gård. Fra elevværelserne skulle alle de gamle tangmadrasser slæbes ned i haven og gennembankes – og så ellers afvaskning af alt, skuring af gulve, fernisering – gulvene var gerne »mine«, fordi jeg kunne vælge selv. Det er sjovere og lettere at ligge og skure gulve, end at vaske døre, vinduer og møbler af. Og fernisering foregik tit om aftenen, så det måtte jeg selv; men hvor smukt det blev! Selv gymnastiksalen skulle skures og ferniseres; men den var derefter et utrolig flot skue. De piger, vi havde i disse år i køkken og til rengøringsarbejde, var fantastiske. I almindelighed var de der gerne et år ... skiftende – det var tit elever, der blev. De havde et hårdt job. Om sommeren var de ofte på havearbejde et par timer over middag, inden de fik fri. Jeg kan undre mig!«

Undre sig? Ja, hvem gør ikke det, når man læser om de arbejdsforhold. Man kunne næppe i vor tid få nogen til at sørge for mad og renlighed til så stort et hushold under de omstændigheder. Men som årene gik, blev Vinding Højskole moderniseret, der kom mere personale, og Aase fik flere hjælpere. Dog kom hun ikke igennem de strenge arbejdsår uden både psykiske og fysiske problemer. Således fortalte hun i et interview år 2000:

»Rent arbejdsmæssigt var 1960 for mig det sværeste år. Jeg følte mig ret udnyttet og tit så frygtelig træt; men jeg er stærk og stædig – og indtil det blev ferie, gik det hele godt; men da faldt jeg ofte fuldstændig sammen i fortvivlelse og gråd over intet – og jeg turde ikke sige det til nogen. De syntes, jeg var sur og negativ og tudende, indtil jeg efter nogle dage var udhvilet. Når jeg tænker tilbage, var det slemt; men det var jo min egen skyld: Min natur er meget energisk, og jeg skulle blot stoppe lidt op i tide.«

Aase holdt dog ud og var en væsentlig drivkraft i skolens ledelse og den succes, den efterhånden opnåede både mht. økonomi og omdømme. I 1970 blev Aase selv forstander, da hendes mand fik ansættelse som undervisningsinspektør for landbrugsundervisningen i Danmark. I 1982 blev hun

Aase Andreassen, f. 1922. Højskolemor og senere forstander på Vinding Højskole. Foto 1978. Foto i privateje.

pensioneret og på spørgsmålet om, hvorvidt hun ville gøre det hele om igen, svarede hun i et interview 18 år senere:

»Nej, at oparbejde Vinding Højskole fra det vrag, det var i 1949 til den flotte skole, det blev i 1968 – det orker jeg ikke at tænke på i dag – gammel og træt! Personligt var der mange ting, jeg ikke fik udviklet – ikke fik læst, ikke fik lært. Jeg har tit sagt til mine elever, at der er ting, man skal, ting, man bør – og ting, man gerne vil: Det sidste bliver der ikke tid til i et travlt arbejdsliv og med familie og børn – det må vente til disse herlige pensionistår!«

Køn – en proces

Højskolerne begyndte allerede i 1800-tallet at optage kvindelige elever, og dermed viste man en progressiv holdning over for kvinderne og accepterede dem som medaktører inden for højskolebevægelsen. Skolerne var på den måde med til at give kvinder større selvbevidsthed og identitetsfølelse. Det

var også helt i tråd med grundtvigianismen, som de fleste højskolefolk jo tilhørte. Den hævdede, at manden og kvinden var ligeværdige, men at hvert køn dog havde sine egne anlæg og egenskaber, og at kvinden var sat på jorden som mandens medhjælp. Denne holdning bundede i synet på kønnet som essentialistisk, dvs. værende af en oprindelig gudsskabt eller biologisk uforanderlig substans. Men denne indstilling holder ikke længere. I dag sætter man spørgsmålstegn ved denne »evige sandhed« og ser i højere grad kønnet som en social og kulturel konstruktion. Man forankrer kønnet i handlinger og taler om begrebet »doing gender« (12), der handler om at praktisere og forhandle køn. »Forhandling« skal forstås i en langt videre forstand end i dagligsprogets betydning. Det kan også forklares således: »Könet kan såsom alla andra reella »ting«, ses som det minimaliserade »något«, med vilket vi hela tiden förhandlar. Vi kan inte välja bort det, men det förändras ständigt. Det både formar och formas« (13). Det drejer sig altså om adfærd, hvor hver eneste handling, bevidst såvel som ubevidst, er individets personlige bud på, hvad det betyder for vedkommende at være mand eller kvinde. Her røbes individets selvforståelse med de overensstemmelser eller modsigelser, der måtte herske i personligheden. Egentlig kan man sige, at doing gender er at *skabe* køn. Begreberne opfattet på denne måde er også dækkende for højskolekvindernes stilling i det moderne grundtvigske miljø.

Højskolernes mål var at gøre kvinderne bedre egnede til de opgaver, der ventede dem i voksenlivet, specielt som hustruer og mødre og som mandens medhjælp f.eks. i et forstanderskab. Men samtidig blev kvinderne mere opmærksomme på deres egen stilling og livsvilkår. Skolerne underviste bl.a. i sundhedslære og gymnastik, og det kom til at betyde en radikal ændring i kvindernes egen opfattelse af deres krop, og der blev løst op for mange tabuer om kvindekroppen og dens funktioner. Om dette sagde Ingeborg Appel (14), gymnastiklærer og højskolemor på Askov Højskole, i et tilbageblik i 1940 på Snoghøj Gymnastikhøjskole:

»Kvinderne trængte til frigørelse; vi var underkuede på næsten alle områder, havde langtfra de samme rettigheder som mændene. Tænk blot på de frygtelig snærende dragter, der hæmmede legemets udvikling og dets funktioner [...] nutidens unge kvinder kan sikkert umuligt sætte sig ind i den forunderlige glæde, det var at komme i en gymnastikdragt, hvori man kunne røre sig frit, selv om ærmerne var lange, og kitlen gik neden for knæene«.

Ingeborg Appel var på mange måder en foregangskvinde for andre højskole-mødre. Bl.a. gik hun i den såkaldte reformdragt. Det var en løstsiddende dragt, som ikke måtte trykke på nogen af kroppens indre organer, og den skulle være af stoffer, der sikrede en jævnt fordelt, behagelig legemstempe-

Reformdragt. Her benyttet af højskolemoderen Bodil Marie Bording (1870-1950). Hun var gift med forstander Rasmus Bording. Foto fra deres sølvbryllup i 1925. Foto beror i Arkivet og Biblioteket for det Folkelige Arbejde (ABFA).

ratur. Den blev syet i de stoffer, der passede til de forskellige årstider, og ændredes efterhånden med tidens mode. Men der skulle en vis karakterstyrke til hos de kvinder, som valgte at gå i reformdragt. De skilte sig ud i sammenligning med andre kvinder, og nogle trodsede endda deres mænd eller kærester, som hellere så dem i det tøj, der var almindelig mode i deres samtid. Ingeborg Appel brugte både reformdragt og tilsvarende støvler allerede fra hun var ganske ung og gjorde det på trods af, at hendes forlovede og fremtidige ægtemand, Jacob Appel, absolut ikke brød sig om dragten. For hende var det et spørgsmål om, »at klæde sig mest hygiejnisk uden hensyn til skønheden«, og hun undskylder sig i 1889 i et brev til Jacob med følgende ord: »Jeg gør da, hvad jeg kan for at forskønne dragten. Men meget af vor tids ulykke stammer fra den vold, kvinder øver mod deres legeme, det er vort køns synd mod slægten« (15). Ingeborg Appel var helt enig med en dengang kendt læge, F. Frisch, der anbefalede reformdragten for at fremme kvindens sundhed, og hun sætter endda det stærkt religiøst ladede ord »synd« i forbindelse med de kvinder, der ikke bærer reformdragt. Hvad der

ikke sås i det ydre var, at også undertøjet skulle »reformeret«. Det anbefaledes i en artikel i Højskolebladet i 1886 »*inderst at bruge en eller to sammenhængende og glatsiddende (naturligvis på ingen måde strammende) ulddragter som underliv, på hvilket skørterne fæstes neden for hofterne*« (16). – »*Ret kampen mod korsettet, dette ødelæggende panser*«, skrev også Ingeborgs mor, Charlotte Schrøder, i »Kvinden og Samfundet« i 1887. Hun bedyrede, »*at det er dejligt at have aflagt panseret og iført sig et blødt, varmt, højhalset liv, som forsynet med knapper til at bære skørterne, befrier én for al følelse af at have ulejlighed af at bære dem*«.

Naturligvis lå der et generelt sundhedsmæssigt formål for alle kvinder i anbefalingen af disse reformdragter. Men de kunne også bruges til at vise omverdenen, at her var en kvinde, som gik ind for frihed (også i grundtvigsk forstand), og dragten skulle desuden være med til at styrke hendes egen identitetsfølelse. Artiklen om reformdragten i Højskolebladet 1886 fremhæver, at dragten oprindeligt kom fra USA, hvor man kaldte den »frihedsdragten«, og at både den amerikanske og den svenske model af reformdragten »står i pagt med den *indvendige* reformation« (17). Frihed og reform var rent idealistisk også på programmet hos de grundtvigske højskolefolk, og dragten symboliserede for nogle af kvinderne frihed i såvel tanke som livspraksis.

Højskolens nye kvinde

I anden halvdel af 1900-tallet tog mange højskolekvinder videregående uddannelser i lighed med andre kvinder uden for højskolemiljøet, og mange blev f.eks. lærere eller højskoleforstandere, men de fik ofte problemer med at arbejde på samme skole som deres mand. En del har ikke kunnet klare at stå til rådighed for højskolen og dens elever døgnet rundt på bekostning af deres eget private liv; de har derfor fravalgt højskolelivet og -arbejdet og fået en stilling andetsteds. Officielt lever vi i dag i et samfund, hvor der er ligestilling mellem kønnene og frie valg for begge køn, men virkelighedens verdenen kan opvise mange eksempler på det modsatte. Men trods »sorte pletter«, tilstræbes det at give samme muligheder og rettigheder såvel for mænd som for kvinder både på arbejdsmarkedet og i familien. Åbenbar kvindeundertrykkelse anses som negativt i det danske samfund, og således naturligvis også rent ideelt inden for højskoleverdenen. Alligevel har nogle af de yngre højskolekvinder i vor tid følt en undertrykkelse i så høj grad, at det har ført til skilsmisse fra en ægtefælle, der var højskoleforstander, eller de har forladt højskolearbejdet, mens andre har fundet frem til en acceptabel løsning, så de kan magte både at leve i højskoleverdenen og samtidig følge deres egne interesser mht. uddannelse og job.

Det er naturligvis en anden højskole, kvinderne skal forholde sig til i dag end den, deres formødre levede i. Hvad højskolen står for i 1990'erne er der mange bud på, hvilket bl.a. kan ses af en publikation »Energien i forskelligheden«, som Foreningen for Folkehøjskoler og Højskolernes Sekretariat udsendte i 1996. Heftet præsenteres som *»et supplement til mediernes pt. fremherskende fokuseringer på folkehøjskolerne som feriesteder for golfentusiaster, anbringelsessteder for unge arbejdsløse, en småkorrupt penge-maskine med tabt ideologi«* osv. Heftet bringer elleve indlæg, som præsenterer og diskuterer højskolens holdning til eleverne, erhvervslivet, det nostalgiske, det historiske og det politiske m.m. I forordet hævdes det, at højskolen i 1990'erne *»bygger på en fornem cocktail af respekt for både individuel frihed og fællesskabets værdier [...] Højskolefolk plejer at sige, at det er en skoleform, der ikke kan beskrives, fordi den skal leves og opleves«*. Der er også beretninger om enkelte *mandlige* ledere – men de kvindelige er (stadig) fraværende, hvad der må forekomme ret sigende, når man ved, at der i vor tid bl.a. er temmelig mange kvinder, der er højskoleforstandere.

Derfor kan man med rette sætte spørgsmålstegn ved, om der er sket særlig meget på ligestillingsområdet inden for højskolen. Spørgsmålet forekommer yderligere berettiget, når man sammenholder det med ansættelsesforhold, der har store lighedspunkter med højskolens. I dagbladet Politiken den 26.6.2002 kunne man nemlig læse, at menighedsrådene foretrækker gifte præster ved besættelsen af ledige embeder i Folkekirken. Avisen skrev: *»Nogle menighedsråd forventer, at de ansætter halvanden person. At de får en kone med i købet til at bage kage til møderne«*. Det samme gælder tilsyneladende også i højskolen, for da en mandlig ansøger for nogle få år siden fik afslag på flere højskoleforstanderstillinger, fordi han var ugift, sagde man åbent, at man ønskede, forstanderen havde en kone ved sin side i jobbet. Da den samme ansøger kort efter var blevet gift, var det ikke noget problem at få stilling. – *»Vi har ligestillingsråd og m/k-dit og dat«* – og det ved man godt i højskoleverdenen, men hvordan forvaltes ligestillingen internt?

Noter:

1 Højskolebladet nr. 5, 1980, s. 73-74. Dagny Trier Hansen, g. Riis, (1920-2001), født på Vallekilde Højskole, var datter af Hans og Sigrun Trier Hansen og oldebarn af Ernst Trier, der grundlagde højskolen i 1865. 2 Rostbøll, Grethe: Højskolebladet nr. 30, 1981. 3 Højskolebladet, nr. 16 og 23, 1981, nr. 36, 1997. 4 Den første højskole i Danmark – Rødding Højskole – blev oprettet i 1844, og i perioden fra 1864 til -70 kom der 50 nye højskoler til (Indberetninger til Kulturministeriet: »Andragender om Tilskud til Folkehøjskoler«, i Rigsarkivet). I 1911 var antallet på 82 højskoler (og 19 landbrugsskoler), men derefter gik det tilbage, så der mellem 1912 og 1931 måtte nedlægges omkring 35 skoler (Stenkilde, 1944, s. 11). 1969 var tallet på 72 højskoler, og i oktober 2002 var der 85 (www.folkehøjskoler.dk, oktober 2002). 5 Fra 1983 findes der et

upubliceret speciale i litteraturvidenskab indgivet til Syddansk Universitet, Odense. Det er skrevet af Vibeke Bangsgaard og har titlen: »Frihed for Loke såvel som for Thor. Selvrealisation som den bevidsthedsdannende faktor, højskolen udgjorde for kvinderne i perioden 1863-1901 i Danmark«. Her analyseres den ideologi, som højskolepiger på landet blev påvirket af og selv gav udtryk for bl.a. gennem deres breve, dagbøger og indlæg i diverse højskolerelaterede skrifter. Blandt de forskere, der i øvrigt har givet fremstillinger om de kvindelige højskoleelever, er Bodil K. Hansen, der dels gennem sine værdifulde analyser af bondekvindens højskoleuddannelser bl.a. til mejersker (1981) og dels med udgivelsen af et par højskoleelevers breve (Hanne og Rasmus, 1982) har belyst mange af elevernes holdninger og normer. 6 Kylling, 1983, s.1. De to kvindelige højskoleforstandere er Elise Lindberg (1832-1913) og Eline Begtrup (1860-1947). Eline Begtrups livshistorie er fortalt og analyseret i Hartby, Inger: Højskolekvinden – mor, søster, datter, 1999. 7 Berg ... [et al], 1984, s. 360. 8 1978, s. 129. Elin Høgsbro Appel (1913-80) datter af Herdis og Erik Appel. 9 Nanna Kristensen-Randers (1864-1908) datter af Venstre-politikeren Christen Berg; hun tog som den første kvinde i Danmark juridisk embedseksamen i 1887. 10 Udsagn fra internt møde mellem fungerende højskolekvinder år 2000. 11 Aase Andreassen f. 1922, datter af højskoleforstanderparret Karen og Sigurd Brøndsted, Lollands Højskole. Aase tog en uddannelse som husholdningslærer. 12 Den essentielle kønsopfattelse har længe påvirket vore vurderinger, normer og vaner. Men i videre betydning kan kønnet også ses som historisk foranderlig og som en sociokulturel konstruktion. I denne betydning bruges ukritisk det ældre sociologiske begreb »kønsroller«, men sociologer foretrækker i vor tid begrebet »gender«, der betegner det sociale og kulturelle køn. Gender er indført som begreb af engelsksprogede forskere, der har benyttet sig af det engelske sprogs mulighed for at skelne mellem sex=kroppens køn og gender=det sociale og kulturelle køn. Lignende sproglig skelnen kan ikke ske på dansk, hvorfor man ofte bruger gender som låneord. 13 Liljeström, 1999, s. 415. 14 Ingeborg Appel (1868-1948) datter af højskoleforstanderparret Charlotte og Ludvig Schrøder, Askov Højskole, gift med højskoleforstander og minister Jacob Appel. 15 Christiansen, Margrethe: Ingeborg Appel og Askov, 1967, s. 94. 16 Højskolebladet, 51/1886, sp. 2425. 17 Højskolebladet, 51/1886, sp. 2426; min kursivering.

Litteratur:

- Berg, Anne Margrethe [et al...] (red.): Kvindfolk. En danmarkshistorie fra 1600 til 1980, bd. I-II, Kbh. 1984.
- Christiansen, Margrethe: Ingeborg Appel og Askov, Kbh. 1967.
- Gomard, Kirsten: Teorier om sprog, kommunikation og køn. I: 6. møde om udforskningen af dansk sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996, Århus 1997, s. 77-85.
- Liljeström, Marianne: Jämställdhetstänkandet och det kvinnhistoriska berättandet. Reflexioner kring könade förförståelser. I: Warring (red.): Køn, religion og kvinder i bevægelse. Konferencerapport fra det VI. Nordiske kvindehistorikermøde, 1999, s. 407-18.

Summary

'A name for their work' – the forgotten women in the folk high school

Women who work in the Danish 'folk high school' have called for recognition by posterity and to be given 'a name for their work'. In particular these are women who are married to a folk high school principal – the so-called 'folk high school mothers'. They have had the main responsibility for ensuring that the large boarding-school-like households of the folk high schools with many students and teachers functioned in the everyday context. They were 'mothers' to the pupils, they had their own children – often many of them; they did the shopping, cooked food, cleaned, tended

the garden and taught – if there was time. They read aloud in the evenings in the common rooms, they were nurses, and they sacrificed their private lives for the benefit of the pupils and the schools. The husbands of the women – the principals – were well known, often mentioned, feted in their own time and enjoyed a reputation that still exists today. But their wives – who remembers them? Which folk high school women feature as clearly in historical memory as men like the folk high school principals Ernst Trier (Vallekilde), Ludvig Schröder (Askov) or Holger Blegtrup (Frederiksborg) and all the others who followed them as principals well into the 1900s?

In former times, when a woman married a folk high school principal, without further ado she became ‘high school mother’ with the responsibilities this involved, and apparently the women rarely questioned the role they were thus assigned. Usually they took it as a matter of course and found their identity in observing the ideology of the school, which situated them as the helpmate of the husband, with a religious basis in Grundtvigianism.

In the second half of the 1900s many folk high school women took further education courses, like many other women outside the folk high school environment, and many for example became teachers or folk high school principals; but often they had problems working in the same school as their husbands. And many of the women who live in this world today have faced problems with the attitude that a woman married to a folk high school principal automatically becomes a ‘high school mother’ – some of them have even ‘deserted’. Their problem arises when they live as ‘half’ of a high school principal or teacher couple. They are often viewed in their close surroundings within the folk high school environment as ‘the principal’s wife’ or a ‘teacher’s wife’, not as individuals assessed on the basis of their own qualifications and work contribution. The fact is that the women feel trapped if they work in positions as teachers or co-principals, among other reasons because they are not seen by the other staff of the folk high school as a ‘real’ colleague or a ‘real’ principal. The women themselves have called it the ‘spouse problem’ and pointed out that a conflict is inherent in sharing a staffroom with their colleagues during the day and a bed with the principal at night. And they have pointed out that they have been given no ‘name for their work’. The folk high school women have themselves raised the issue at several meetings and conferences where they have discussed their situation in general and individually. It has emerged here that the ‘spouse problem’ exists for practically all the women, but of course not to the same extent for all. Some only feel slight irritation over not being listened to as much as their colleagues, while others have experienced being excluded from teachers’ meetings with the argument that the teachers did not want a teacher who was also the principal’s wife at internal meetings where they had to discuss management principles and the school administration.

As pointed out, some have not been able to cope with being available to the folk high school and its pupils 24 hours a day at the expense of their own private lives; so they have chosen to abandon the folk high school life and find a job elsewhere. Officially we live today in a society where there is equality between the sexes and free choice for both genders – but the world of reality offers many examples of the opposite. Yet despite ‘black spots’, efforts are being made to give the same opportunities and rights to women and men both on the labour market and within the family. Obvious oppression of women is considered negative in Danish society, and thus naturally enough also (ideally) within the world of the folk high school. All the same, some of the younger folk high school women in our day have felt so oppressed that it has led to divorce from a husband who was a principal; some have entirely abandoned the folk high school work, while others have arrived at an acceptable solution so they can manage both to live in the folk high school world and at the same time pursue their own interests in terms of education, career and private life.